

**ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І РОМАНІСТИКА ВАЛЬТЕРА СКОТТА:
КОНТАКТНІ ЗВ'ЯЗКИ Й ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ**

У статті проаналізовано факти обізнаності Шевченка із творчістю Вальтера Скотта, окреслено параметри можливого впливу англійського романіста на прозу українського митця, розглянуто спільні й відмінні риси творчості обох письменників.

Ключові слова: контактні зв'язки, типологічні відношення, композиція, сюжет, ремінісценція, алюзія, жанр.

Oleksandr Boron. Stories by Taras Shevchenko and novels by Walter Scott: Contact relationships and typological convergence

The article analyzes Shevchenko's awareness about the works by Walter Scott, outlines possible impact of the English novelist on the stories written by the Ukrainian author, and considers similarities and differences between both writers.

Key words: contact relationships, typological convergence, composition, plot, reminiscence, allusion, genre.

Обізнаність Шевченка з доробком В. Скотта загальновідома, визнано й факт впливу романістики видатного шотландця як на окремі поетичні твори українського митця (див.: [29, 4; 9, 264-265; 2] та ін.), так і на становлення його повістярської манери. Зокрема, С. Гетьман навіть стверджує: "Шевченко був одним із перших серед українських письменників, що звернув увагу на доробок В. Скотта. Він добре знав прозу славетного романіста, яка подобалась йому правдивим зображенням історичних подій, яскравим відтворенням національного колориту епох" [5, 18]. В. Смілянська небезпідставно зауважує: "...Поет прекрасно знав романи В. Скотта і використовував його художній досвід, створюючи свої повісті. Особливо це стосується "Варнака"..." [27, 302]. Однак досі не з'ясованими залишаються питання параметрів засвоєння Шевченком досвіду В. Скотта, його використання у власних повістях, деталі контактних зв'язків, диференційне сприйняття романів шотландця, особливості поетики та семантика відсилань до його творів у тексті російськомовних повістей українського автора тощо. Висвітлення цих моментів дасть змогу точніше окреслити характер та ступінь взаємодії повістей Шевченка з доробком попередника.

Як відомо, уперше Шевченко дістав змогу читати романи В. Скотта, познайомившись із К. Брюлловим (1837), який мав багату бібліотеку. Протягом навчання в петербурзькій Академії мистецтв (1838 – 1845) молодий поет істотно підвищив свій освітній рівень, перечитавши десятки, якщо не сотні творів світових класиків та сучасників. У колі Брюллова було прийнято читати книжки популярних письменників уголос: художник любив слухати художні твори під час роботи над черговою картиною, не уникав і сам читання присутнім. Приміром, у щоденнику А. Мокрицького знаходимо таке свідчення знайомства саме з романом В. Скотта: "...Годині о другій пішов я до Брюллова, застав його в робочій [кімнаті] з "Пертською красунею". Підсів я до нього з цигаркою, він читав, а я слухав. Невдовзі з'явився Жуковський з графом Вієльгорським. Прийшов Шевченко..." [28, 61]. Ідеться про видання "Пертської красуні" 1829 р. [22], іншого на той час іще не було. Автобіографічна повість "Художник", у якій переважно й зосереджені згадки про В. Скотта, так само дає чимало матеріалу для вивчення кола читання Шевченка.

До важливих свідчень належать слова оповідача твору – юного художника: "Карл Павлович чрезвычайно прилежно работает над копиею с картины Доменикино "Иоанн Богослов". <...> Во время работы я читаю. У него

порядочная своя библиотека, но совершенно без всякого порядка; несколько раз мы принимались дать ей какой-нибудь толк, но только все безуспешно. Впрочем, недостатка в чтении нет. Карл Павлович обещался Смирдину сделать рисунок для его “Сто литераторов”, и он служит ему всею своей библиотекою. Я прочитал уже почти все романы Вальтер Скотта...” [31, 151]. Звісно, не випадає тлумачити ці слова буквально, у розумінні – усе, видане на той момент російською, чи книжки, доступні в бібліотеках Брюллова та Смирдіна. Скажімо, за підрахунками Ю. Левіна, тільки за 1827 – 1829 рр. російською видано 72 томами 25 творів англійського письменника, зокрема 16 романів, одночасно з’являлися журнальні публікації, число яких за цей період сягнуло 35 [12, 16]. Однак цілком закономірно припустити, що прочитаних Шевченком романів було значно більше тих п’яти, які він згадав у своїх творах. Цьому існують непрямі свідчення, скажімо, щодо “Айвенго”, ніколи прямо не названого в Шевченка (див. докл.: [9, 264-265]). Про біографічну достовірність наведеного уривка з “Художника” свідчить і те, що К. Брюллов справді виконав два малюнки – до текстів О. Сенковського в першому томі “Ста русских литераторов” (СПб., 1839) та О. Шишкова – у другому (СПб., 1841), у якому вміщено ілюстрацію й самого Шевченка до повісті М. Надєждіна “Сила волі” – гравюра на сталі “Католицький чернець”, створена ще 1839 р. Отже, описувані в повісті “Художник” події умовно можна датувати саме цим роком.

Більшість романів В. Скотта Шевченко читав у перекладах не з оригіналу, а з французького посередника, як це широко практикувалося в той час через брак фахових перекладачів з англійської. Приміром, Д. Якубович наводить такі дані: до 1837 р. вийшло 25 перекладів романів Скотта з французької, натомість з англійської – лише 10 [34, 165-166]¹. Таким чином, Шевченкова обізнаність обмежувалася хіба що фабулою та загальним обрисом характерів.

У передмові до нездійсненого видання “Кобзаря” (1847) Шевченко, як відомо, полемізував, не називаючи на прізвище, з М. Полевим, власне, з основними положеннями його рецензії на невдатну двомовну п’єсу К. Тополі “Чари, или Несколько сцен из народных былей и рассказов украинских” (М., 1837) (рецензія вперше опублікована в “Библиотеке для чтения”, 1837, т. 25). Полевой у зачині свого розлогого відгуку захоплюється зростанням імперій за рахунок підкорення сусідніх країн, із-поміж яких згадує й Шотландію у складі Великобританії [13, 484], попри це нижче називає В. Скотта, який писав англійською, серед письменників найвищою мірою народних [13, 485]. З огляду на те, що Шевченко навіть перефразовує деякі слова критика із завищеною оцінкою п’єси Тополі, можна припускати, що й у репліці поета про В. Скотта міститься категорична незгода з імперськими поглядами саме Полевого: “А на москалів не вжайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії – і свого язика не знає; а В[альтер] С[котт] в Эдемборге, а не в Шотландії – а може, і ще було що-небудь, що вони себе одцурались” [32, 208]. Для Шевченка Шотландія, завойована Англією, імовірно, асоціювалася з Україною, підпорядкованою Російській імперії. Утім, зрозуміло, значення Шевченкових положень значно ширше, свого роду програмове для подальшого розвитку української літератури, вони містять неприховану незгоду з вірнопідданчою частиною російської критики, позиція якої була близька до поглядів Полевого.

¹ Докладніше про значення посередництва Франції в ознайомленні російського читача із творчістю В. Скотта див.: [34].

Хронологічно перша згадка про В. Скотта, що виявляє глибоке Шевченкове знання особливостей характеру видатного письменника, міститься в повісті “Несчастный” (1855): “Есть люди, которых все любит и все к ним ласкается: даже, говорят, их и бешеные собаки не кусают. К числу таких людей принадлежал и знаменитый Вальтер Скотт” [30, 248]. Тепер розгляньмо безпосередні згадки про романи письменника в інших повістях Шевченка. У “Художнике” автобіографічний оповідач у листі до наратора повідомляє про звичний розпорядок дня: “К семи часам в классы приходит Штернберг, и мы идем или в театр, или, немного погулявши по набережной, возвращаемся домой, и я читаю что-нибудь вслух, а он работает, или я работаю, а он читает. Недавно мы прочитали “Вудсток” Вальтера Скотта. Меня чрезвычайно заинтересовала сцена, где Карл II Стюарт, скрывающийся под чужим именем в замке старого баронета Ли, открывается его дочери Юлии Ли, что он король Англии, и предлагает ей при дворе своем почетное место наложницы. Настоящая королевская благодарность за гостеприимство. Я начертил эскиз и показал Карлу Павловичу. Он похвалил мой выбор и самый эскиз и велел изучать Павла Делароша” [31, 155]. Персонажі могли прочитати одне з двох видань роману російською 1829 р. [17; 18], обидва – переклади з французької. Щоправда, відповідний малюнок Шевченка на цю тему не відомий; натомість 1842 р. на виставці в Академії мистецтв експонувався твір товариша Шевченка К. І. Іоахіма з такою назвою: “Сцена из романа Вальтер Скотта “Вудсток”: “Карл II Стюарт делает нескромное предложение девице Алисе в доме отца ее, где он укрывался от преследований Кромвеля” (Указатель художественных произведений, выставленных в залах Императорской Академии художеств. – СПб., 1842. – С. 17) [31, 539]. Того ж року Іоахім отримав срібну медаль другого ступеня, що, очевидно, запам’яталося Шевченкові. На засланні про цей роман митцеві, вірогідно, нагадала його публікація в “Библиотеке для чтения” (1848. – Т. 89-90), адже, як відомо, поет безсумнівно ознайомився із цими томами часопису (див. докл.: [14, 134]). Водночас письменник незрідка вводив до автобіографічної повісті “Художник” факти зі свого життя на засланні, можливо, і в цьому випадку, втім навряд чи коли-небудь удасться достеменно з’ясувати час прочитання твору В. Скотта.

Реакція юного художника на епізод із роману надзвичайно показова й покликана, припускаємо, продемонструвати його найкращі людські риси. Карл II обґрунтовує свою непристойну пропозицію неможливістю для короля обирати законну дружину за власною волею (розділ XXVI роману Скотта). Аліса, вихована відданим роялістом – своїм батьком Генрі Лі, у відповідь виявляє почуття самоповаги, висловлюючи водночас глибоку пошану невизнаному королеві, із чим Карл, зрештою, змушений примиритися. Гнучкість моральних принципів молодого сластолюбця королівської крові не могла не обурити цнотливого юнака – головного героя Шевченкової повісті. Цією прозорою алюзією, гадаємо, прозаїк готує читача до сприйняття закономірного для молодого художника рішення – одружитися зі знеславленою мічманом Пашею. Інакше він просто не міг учинити. Оцінка автобіографічним оповідачем дій Карла то більше промовиста, що В. Скотт із властивим йому прагненням уникати одномірності у відтворенні історичних осіб, зобразив, проте, король-вигнанця з непідробною симпатією, що не залишає сумнівів у поглядах автора, який рішуче не сприймав революцій.

Трохи нижче в тому ж листі оповідач нотує: “На другой день, по поручению Карла Павловича, пошел в магазин Смирдина и между прочими книгами взял два номера “Библиотеки для чтения”, где помещен “Никлас Никльби”, роман Диккенса. Думаю устроить литературные вечера у Шмидтов и пригласить

Штернберга. Как затеяно, так и сделано. В тот же день, после вечерних классов, отправились мы к Шмидтам с книгами под мышкой. Выдумка моя была принята с восторгом, и после чая началось чтение. Первый вечер читал я, второй Штернберг, потом опять я, потом опять он, и так мы продолжали, пока кончили роман. Это имело прекрасное влияние на Штернберга. После “Никласа Никльби” таким же порядком прочитали мы “Замок Кенильворт”, потом “Пертскую красавицу” и еще несколько романов Вальтер Скотта. Часто просиживали мы за полночь и не видали, как и Рождественские праздники наступили. Штернберг почти пришел в себя, по крайней мере работает и меньше грустит. Даст Бог, и это пройдет” [31, 156-157]. Цитований фрагмент виразно свідчить, що Шевченко під час навчання в Академії мистецтв прочитав, крім уже згаданих романів В. Скотта, ще “Кенілворт” і “Пертську красуню”. Єдине наявне на той час видання першого з названих романів російською мовою було перекладом із французької, побачило світ у Москві 1823 р. в чотирьох томах [19]. Очевидно, що юнак був обізнаний саме з ним. Тривалий час роман більше не перевидавався на відміну від деяких інших творів англійського романіста, що згодом виходили в добрих перекладах не з мови-посередника, а з англійської. Так само єдиним доступним виданням “Пертської красуні” був переклад із французької М. Воскресенського 1829 р. в чотирьох частинах [22]. Отже, уявлення Шевченка про ці два романи В. Скотта, як і про решту, було доволі приблизним, головню лише на змістовому рівні. Показова й аберація його пам’яті: роман, що вийшов під назвою “Кенілворт”, він називає “Замок Кенілворт”, можливо, щоб зробити її більш зрозумілою для читача або під впливом передмови до роману – “...Предупредительного замечания о Кенильвортском замке...”. Порівняно зі справжньою історією Лестера, який на час змальованих у творі подій іще не був графом, В. Скотт майстерно загострює інтригу, драматизує сюжет, змушуючи персонажа зробити непростий вибір. Письменник перетворює його законний шлюб на таємний, аби повною мірою використати можливості змалювання внутрішніх суперечностей у характері Лестера, який одночасно залицявся до королеви Єлизавети, мріючи посісти королівський трон. Трагічна розв’язка роману, що закінчується смертю Емі Робсарт, навряд чи могла розвіяти любовну тугу Штернберга, однак тут важливіше значення, за автобіографічним оповідачем повісті “Художник”, має, очевидно, захоплива фабула роману В. Скотта, переключення уваги на незнайому епоху, цікаві звичаї та побут, одне слово, зміна вражень.

У своїй повістярській практиці Шевченко міг удаватися до численних позафабульних відступів під впливом В. Скотта, який незрідка використовував прийом ретардації. Скажімо, у “Кенілворті” письменник навмисно інтригує, відкладаючи момент зустрічі читача з таємничим ковалем. Подекуди невиправдані відступи-дигресії в Шевченка мотивовані, проте, прагненням нагадати про події української історії, пояснити психологічний стан наратора тощо. Однак В. Скотт завжди вміло вмонтовує свої екскурси в розповідь, вкладаючи історичні довідки до вуст персонажів, як, наприклад, переказ про башту Герберта і смерть у ній Карла III (“Квентін Дорвард”), що безпосередньо співвідноситься з можливим розвитком подій для ув’язненого Людовика XI. Шевченко не перейняв цього вальтер-скоттівського прийому, віддаючи перевагу відступам розповідача, тобто, по суті, авторським.

Що стосується “Пертської красуні”, то прямих відгомонів цього роману в Шевченкових повістях годі знайти. Утім обидва письменники використовують універсальні засоби побудови фабули, що в контексті достеменної обізнаності Шевченка з романом може свідчити про засвоєння ним художньої техніки англійського романіста. Приміром, тривале приховування причин перебування

Конахара (Ехіна) у рукавичника Саймона Главера за своєю суттю відповідає в Шевченка інтригуванню таємницею пані Дороти в “Прогулке...” й має на меті підтримання інтересу читача до розгортання сюжету. Певна розтягнутість дії, характерна для пізніх романів В. Скотта, зокрема “Пертської красуні”, переобтяженої діалогами й ретардацією дії, властива й кільком повістям Шевченка. Не забуваймо, що Шевченко знайомився з романами шотландця, виданими зазвичай хоч і у форматі *in octavo*, але переважно в чотирьох томах або частинах, що справляло відповідне враження на реципієнта.

Далі оповідач згадує інший роман В. Скотта: “В ожидании обеда он (Брюллов. – О. Б.) что-то чертил в своем альбоме, а меня заставил читать “Квентин Дорварда” [31, 158-159]. На час описуваних у повісті подій (умовно – 1838–1839 рр.) йому був доступний переклад із французької під назвою “Кентень Дюрвард” 1827 р. [20] (попереднє видання цього ж перекладу Писарева не закінчене – 1826 р. вийшла тільки перша частина). Лише влітку 1845 р. побачив світ добротний переклад уже з англійської під назвою “Квентин Дорвард” [21]. Судячи з назви, Шевченко, вірогідно, прочитав роман в останньому зі згаданих видань, із художньою метою ретроспективно дещо відсунувши цей факт у минуле.

Як відомо, надзвичайно значущий із мистецького погляду в повісті “Прогулка...” сон розповідача, у якому, зокрема, перед ним з’являється постать Еді Охілтрі – персонажа роману В. Скотта “Антиквар” (1816): “Мелодия, которой я начал вторить, переходит в речитатив и медленно стихает, как безнадежные стоны одиноко умирающего страдальца; наконец, и речитатив умолк. А из-за огромной белой скалы на прибрежный влажный песок выходит Трохим и ведет за собою высокого согбенного, с белою, как снег, бородою, слепого старца в синем кафтане и в черной высокой бараньей шапке. В правой руке у старика длинный посох, а левой рукой придерживает он что-то похожее на ящик, покрытое полою длинного кафтана. Это непременно *лирник* либо *кобзарь*. “Да где же мог встретить Трохим в такие дни Божьего человека? – так спрашивал я сам себя. – Знает, лукавец, что мне нужно, выкопал-таки, несмотря и на Страстную пятницу”. Когда я стал пристальнее всматриваться, то и увидел, что это был не *лирник* и не *кобзарь*, а шотландский королевский нищий, так живо описанный Вальтер Скоттом в его “Антиквари”. “Каким же чудом, – опять я спрашиваю сам себя, – принесло из Шотландии в Будища королевского нищего, да и зачем? Разве в плен попался как-нибудь под Севастополем? Ведь англичане народ оригинальный, они и на войне не чуждаются домашнего комфорта”. Я, однако ж, ошибался, – это был настоящий *лирник*” [31, 241]. Достеменно нині не відомо, за яким виданням Шевченко ознайомився із романом: перший переклад російською, здійснений не з оригіналу, а з французького посередника, побачив світ у Москві в чотирьох томах у 1825–1826 рр.¹ Інше видання, що гіпотетично могло бути приступне Шевченкові, перекладене вже з англійської за редакцією А. Краєвського (СПб., 1845, 3 том зібрання романів В. Скотта). Усе ж імовірніше, що Шевченко прочитав “Антиквара” в період 1837–1843 рр., коли тісно спілкувався з К. Брюлловим, був його учнем, користувався бібліотекою свого видатного вчителя. Не дивно, що Шевченкові запам’яталася колоритна зовнішність королівського старця, котрий носив синій плащ та олов’яну бляху як ознаки того, що він не належить до жебраків, переслідуваних згідно з тогочасними законами, а має привілейований статус: отримує від короля раз на рік у день його народження певну платню та новий плащ, що зобов’язувало молитися за здоров’я государя й добробут усієї країни. Не випадково розповідачеві спершу ввижається лірник чи кобзар,

¹ У коментарі до “Повного зібрання творів” Шевченка у 12 томах неточно вказано – 1825 р. [31, 569].

який набуває рис Еді Охілтрі, однак, придивившись, він бачить, що це такі український лірник, адже старці-виконавці (кобзарі, лірники) мали значно вищий статус у суспільстві, аніж звичайні жебраки, які не займалися виконавством, а лише випрохували їжу та дрібні гроші (див.: [11; 131-138, 383-385]).

Порівняймо портретну характеристику королівського старця в сучасному російському перекладі: “По внешнему виду пришелец был нищим. Огромная мягкая шляпа, длинная белая борода, сливавшаяся с седыми волосами, старческие, но четкие и выразительные черты огрубелого лица, которому климат и жизнь на открытом воздухе придали цвет толченого кирпича, длинный голубой плащ с оловянной бляхой на правом рукаве, котомки или мешки, перекинутые через плечо и предназначенные для различных видов пищи, получаемой в виде милостыни от тех, кто сам был лишь немногим богаче, – все это изобличало в нем одного из тех привилегированных попрошаек, которых в Шотландии называют королевскими нищими или, в просторечии, Голубыми Плащами” [25, т. 3, 55]. Він, як і українські кобзарі, знає безліч народних балад і переказів, його ще називають менестрелем. Цей персонаж, очевидно, став близьким Шевченкові через приналежність до впадлого соціального стану, водночас – своєю дотепністю, винахідливістю в різних ситуаціях; фабульний розвиток, попри назву роману, значною мірою ґрунтується на його діях. У літературі початку XIX ст. вихідці з народу в позитивному контексті не надто часто потрапляли в поле зору митців, тому художнє рішення В. Скотта не могло не заїмпонувати Шевченкові, у повістях якого зображене доволі демократичне середовище, не кажучи вже про аналогію, проведену між шотландським старцем та українським лірником і кобзарем.

Очевидна й інша паралель – між образом симпатичного колекціонера старовини Джонатана Олденбока, зображеного з ледве помітною іронією, та автобіографічним розповідачем прозових творів Шевченка, якого персонажі повісті “Музыкант” теж називають антикваром: він так само цікавиться історичним минулим свого народу, старовинними переказами та піснями.

У тексті “Прогулки...” ще раз зринає ім’я В. Скотта, що свідчить про обізнаність Шевченка з його біографією: “Утро было действительно прекрасное, и я, как Вальтер Скотт, перевесил кожаную сумку с карандашами и бумагой через плечо и, вооружась походною дубиной, отправился к пруду и мельникам” [31, 252]. К. Секарева у своєму коментарі до цього фрагмента слушно зауважує: “Про деякі факти біографії Вальтера Скотта, зокрема про його юнацьке захоплення живописом, про його хворобу і кульгавість, через що він часто користувався палицею, Шевченко міг дізнатися з численних статей про англійського романиста, які протягом 20 – 50-х років XIX ст. друкувались в російських журналах...” [31, 571]. Але її припущення, що однією із цих останніх могла бути стаття “Детство и первые юношеские годы Вальтера Скотта, представленные по отношению к литературной его деятельности” (без зазначення автора, в оглаві підпис – П. К. [7]) необґрунтоване: Шевченко справді міг її прочитати, однак джерелом цитованого уривку повісті вона не стала, бо прозаїк, імовірно, уже до 25 січня 1856 р. завершив первісний варіант першої частини повісті (автограф не зберігся – лише невеликий уривок), протягом жовтня – 30 листопада того ж року закінчив переписування чистої авторської копії з неї [31, 554-555], у якій згадка про В. Скотта вже наявна [31, 456], а “Москвитянин”, як відомо, виходив двічі на місяць і протягом 1856 р., як і в інші роки, з великим запізненням: № 11 отримав цензурний дозвіл лише 18 грудня 1856 р., тому аж ніяк не міг потрапити в руки поета до 30 листопада.

Деякі деталі роману, мабуть, пригадалися згодом Шевченкові, зокрема опис оселі Курнатовського нагадує своєрідну архітектуру маєтку Олденбока

“Антиквар”). У “Прогулке...”: “После неоднократных лобызаний хозяин вывел нас из узенького коридора в большую, но низкую и грязную комнату, освещенную одной зеркальной солнцобразной лампой. В комнате пахло подвалом. <...> Вошли в длинную, узкую и тоже низкую, вроде коридора, комнату, обитую красными под штоф обоями, освещенную великолепной лампой с бумажным разноцветным колпаком. Кроме овального стола и красного длинного оттомана, мебели никакой не было в этой уродливой комнате. Из этой уродливой комнаты, и так же вслед за хозяином, проникнули мы в потайную, иначе назвать нельзя, узенькую и низенькую дверь, покрытую такими же обоями, как и стены комнаты, в бесконечно длинный узкий коридор, освещенный двумя солнцобразными лампами. Не пройдя и половины коридора, хозяин открыл такую же потайную дверцу и впустил нас в большую четырехугольную комнату...” і т. д. [31, 269-270]; розповідач неодноразово називає будівлю дивоглядної архітектури “безобразним лабиринтом” [31, 286], “загадочним лабиринтом” [31, 292] тощо. В “Антикварі”: “...Дом производил впечатление укромного и уединенного уголка. Внешний вид его был не слишком располагающим. Это было старомодное строение неправильных очертаний, часть которого в те времена, когда поместье находилось во владении монахов, составляла обособленную мызу, где жил эконом или управляющий хозяйством монастыря. <...> К тому, что осталось от жилища эконома, позднейшие обитатели-миряне добавляли все новые и новые пристройки, соответственно потребностям своих семей, а так как это делалось с равным пренебрежением к удобствам внутри и архитектурной законченности снаружи, вся постройка имела вид скопища зданий, внезапно застывших на месте в самый разгар контрданса, исполняемого ими под музыку какого-нибудь Амфиона или Орфея” [25, т. 3, 37].

Про ознайомлення Шевченка з іншими романами В. Скотта можна говорити поки що тільки здогадно, хоча, як уже зауважувалося, така ймовірність дуже висока. В усякому разі коректніше вести мову про типологічні перегуки між іншими творами британського романіста й повістями українського митця (див. докл.: [4]).

Шевченко чітко усвідомлював специфіку прозової манери попередника, що час від часу зумовлювало згадки про нього в повістях. Приміром, він пише про напівзруйнований Густинський монастир: “Это настоящее Сенклерское аббатство. Тут все есть. И канал, глубокий и широкий, когда-то наполнявшийся водою из тихого Удая. И вал, и на валу высокая каменная зубчатая стена со внутренними ходами и бойницами. И бесконечные склепы, или подземелья, и надгробные плиты, вросшие в землю, между огромными суховерхими дубами, быть может, самим ктиторм насажденными. Словом, все есть, что нужно для самой полной романической картины, разумеется, под пером какого-нибудь Скотта Вальтера или ему подобного писателя природы. А я... по причине нищеты моего воображения (откровенно говоря) не беруся за такое дело, да у меня, признаться, и речь не к [то]му идет. А то я только так, для полноты рассказа, заговорил о развалинах Самойловичево памятника” [30, 178]. Такий прийом покликання на талант В. Скотта був доволі поширений у російській літературі 1820-х рр. (див., зокрема: [12, 21-22 та ін.]), але сприймався вже як архаїчний у 1850-ті. Важливе інше: наведений фрагмент, з одного боку, увиразнює Шевченкове розуміння новаторства англійського прозаїка, з другого – унаочнює його власний підхід – позірну, але доволі багатозначну відмову від опису, сповненого історичного колориту, що є свого роду фігурою умовчання. Ю. Барабаш точно спостеріг: “Згадка про В. Скотта прочитується як закодований натяк на те, який багатий

матеріал для письменника криє в собі національна історія” [3, 46]. Шевченко не ставив за мету відтворення історичного минулого у своїх повістях – і не в останню чергу через плановану підцензурність публікації, але, вочевидь, прагнув актуалізувати історичну пам’ять свого читача, зацікавити його іншими джерелами, хроніками тощо. Подекуди приховане, іноді – очевидне замилювання старовинними пам’ятками, національними традиціями становить присутній підтекст експліцитно вираженого художнього змісту повістей. Якщо Скотт розгортав захоплені любовні інтриги та карколомні пригоди на тлі яскравих політичних подій, у вирі котрих вирішувалися долі могутніх держав та їхніх можновладців, то в Шевченка натяки на славу історію власного народу подані переважно завуальовано. Англійський письменник відтворював дух епохи, не шукаючи абсолютної достовірності, будучи далеким від буквализму моделювання тієї чи тієї історичної доби. Натомість Шевченко, попри зрозумілу художню умовність повістей, ретельний у деталях, згадках, покличах на реалії тощо, його помилки зумовлені абераціями пам’яті, він ніколи не вдавався до свідомих анахронізмів, виграшних у суто мистецькому плані, на відміну від В. Скотта. Показовий такий приклад уваги письменника до історичних деталей у прозі. У листі до М. Лазаревського від 8 грудня 1856 р., говорячи про себе від імені вигаданого з конспіративною метою Кобзаря Дармограя, він пише: “Еще просит он поправить ошибку, правду сказать, довольно грубую. Он написал, что местечко Лысянка замечательно месторождением знаменитого Богдана Хмельницкого. Неправда, в Лысянке родился не знаменитый гетман, а отец его, Чигиринский сотник Михайло Хмельник, или Хмельницкий. И не по словам летописи Самовидца, как он написал, а по словам профессора Соловьева, который ссылается на киевские “Акты” [33, 115-116].

Інша помітна відмінність між обома письменниками полягає в різкій несхожості композиції їхніх творів. У В. Скотта всі сюжетні лінії підпорядковані одному спільному вектору, завжди дотримано єдності дії, експозиція, необхідна для розуміння подальшого перебігу подій, передують послідовному розгортанню решти частин сюжету. У Шевченка превалює розкута, вільна композиція, подекуди не завжди наперед продумана, помітне місце відведене розлогим описам, іншим позафабульним відступам. Перехід від епізоду до епізоду подекуди асоціативний. Однак в окремих повістях (“Близнецы”, “Несчастный”) розвиток дії суворо детермінований наперед заданою ідеєю в річищі просвітницької естетики. Безперечно, український автор учився у Скотта вмінню будувати сюжет, хоч і не надто успішно. У нього відсутня любовна інтрига, на яку часто нанизує фабулу англійський романіст, не приховуючи умовності цього прийому. Шевченко відчував серйозні труднощі в розгортанні розповіді.

В. Скотт уміло відтворює історичний колорит, промовисті деталі інтер’єру, особливості зовнішності персонажів, не вдаючись до прямих описів. Із цим не завжди щастило Шевченкові, який ставив перед собою дещо інші творчі завдання, однак усвідомлював хиби власної повістярської манери, дорікаючи собі (К. Дармограю) нібито незнанням творчості англійського романіста (у листі до М. Осипова від 20 травня 1856 р.): “Покойный Карл Павлович Б[рюллов] говорил: чем малосложнее картина, тем тщательнее должна быть окончена, и это глубоко верно, а все-таки просите графиню Н[астасию] И[вановну] о напечатании этого незрелого творения (ідеться про повість “Княгиня”. – О. Б.) <...>. Прислал он мне еще один рассказ, под названием “Варнак”. Этот уже, кажется, немного круглее, но все-таки замечен тот же недостаток (тобто, за словами Шевченка, “недостаток отделки в подробностях”. – О. Б.). Он, кажется, вовсе не читает великого шотландца. Да и где его взять в этом Богом забытом

краю? Выписать? Он беднее меня, а выпросить не у кого. Скифы – варвары и вдобавок пьяницы” [33, 106]. Поетові глибоко запам’яталася прикметна риса доробку В. Скотта – конкретно-історичне зображення, переконливість подробиць, чим не в останню чергу вславився видатний романіст, однак наново ознайомитися з його творами український класик зі зрозумілих причин не міг. У 1850-ті рр., коли Шевченко працював над повістями на засланні, історичний роман – поширений жанр у добу романтизму – давно вже втратив свої позиції.

Проза Шевченка засвідчує диференційне сприйняття доробку В. Скотта: українського митця особливо зацікавив образ королівського жебрака Еді Охілтрі з роману “Антиквар”. Водночас за посередництва автобіографічного оповідача в “Художнике”, котрий по-юнацьки безкомпромісно відкидає специфічні моральні звичаї осіб королівської крові, зокрема Карла II Стюарта, повістяр висловив своє неприйняття монархів, які недвозначно асоціювалися в нього з такими знайомими російськими царями, продемонстрував байдужість до змалювання придворного життя та інтриг, що були йому глибоко чужі, тоді як жанр світської повісті мав помітну популярність у російському письменстві 1830–1840-х рр. Водночас обидва письменники близькі у своєму прагненні нагадати про минуле власних народів: В. Скотт – у циклі “шотландських” романів, Шевченко – у повістях численними алюзіями на українську історію.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Альтушуллер М. Г.* Эпоха Вальтера Скотта в России. Исторический роман 1830-х годов. – СПб.: Академический проект, 1996. – 336 с.
2. *Арендаренко Г.* Взаємодія історії та фольклору в історичних поемах В. Скотта і Т. Шевченка // *Слово і Час.* – 2003. – № 3. – С. 62–66.
3. *Барабаш Ю.* Просторинь Шевченкового Слова. – К.: Темпора, 2011. – 510 с.
4. *Боронь О.* Повість Шевченка “Варнак” і роман Вальтера Скотта “Роб Рой”: спільне і відмінне // *Шевченкознавчі студії*: Зб. наук. пр. – К.: Київський університет, 2012. – Вип. 16.
5. *Гетьман С.* Традиції англійського роману виховання у прозі Т. Шевченка // *Слово і Час.* – 2003. – № 7. – С. 14–20.
6. *Горбачова В.* Особливості зображення визвольних рухів у творчості Т. Г. Шевченка та В. Скотта // *3 Україною* в серці: Зб. – Херсон: Херсон. обл. б-ка ім. О. Гончара, 1996. – С. 47–49.
7. *Детство и первые юношеские годы Вальтера Скотта, представленные по отношению к литературной его деятельности // Москвитянин.* – 1856. – Т. 3, № 11. – С. 197–262.
8. *Дзюба І.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.
9. *Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця: Літ.-крит. нариси. – К.: Рад. письменник, 1986. – 311 с.
10. *Кодацька А.* Художня проза Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1972. – 327 с.
11. *Кушпет В.* Старцтво: мандрівні старці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.): Наукове видання. – К.: Темпора, 2007. – 592 с.
12. *Левин Ю.* Прижизненная слава Вальтера Скотта в России // *Эпоха романтизма. Из истории международных связей русской литературы.* – Ленинград: Наука, 1975. – С. 5–67.
13. *Полевой М.* Чари, или Несколько сцен из народных былей и рассказов украинских. Сочинение Кирила Тополи. Москва, 1837 г. // *Полевой М.* Очерки русской литературы. – СПб., 1939. – Ч. 2. – С. 483–510.
14. *Прийма Ф.* Шевченко и русская литература XIX века. – М.; Ленинград: Изд-во Акад. наук. СССР, 1961. – 411 с.
15. *Реизов Б.* Творчество Вальтера Скотта. – М.; Ленинград: Худ. литература, 1965. – 499 с.
16. *Скотт В.* Антикварий / Пер. с франц. П... К... – М.: Тип. С. Селивановского, 1825–1826. – Ч. 1–4.
17. *Скотт В.* Вудсток, или Всадник. История Кромвелевых времен. 1651 г. / Пер. с франц. С. де Шаплет. – СПб.: Тип. Департамента народного просвещения, 1829. – Ч. 1–4.
18. *Скотт В.* Вудсток, или Кавалер. История времен Кромвеля 1651 года / Пер. с франц. А. Герасимова. – М.: Тип. С. Селивановского, 1829. – Ч. 1–4. – Ч. 3–4: Университетская типография.
19. *Скотт В.* Кенильворт. Исторический роман. С присовокуплением предуведомительного замечания о Кенильвортском замке и жизнеописания графа Лейчестера / Пер. з франц. [Ираклия Карпова]. – М.: Тип. А. Семена, 1823. – Т. 1–4.
20. *Скотт В.* Кентень Дюрвард, или Шотландец при дворе Людовика XI. Исторический роман / Пер. А. И. Писарева. – М.: Тип. Имп. Московского театра, 1827. – Ч. 1–4.
21. *Скотт В.* Квентин Дорвард. С последними примечаниями и прибавлениями автора / Пер. под ред. А.А. Краевского. – СПб.: М. Д. Ольхин, К. И. Жернаков, 1845. – 472 с.
22. *Скотт В.* Пертская красавица, или Праздник св. Валентина. Исторический роман / Пер. с франц. Михаил Воскресенский. – М.: Тип. С. Селивановского, 1829. – Ч. 1–4.

23. *Скотт В.* Пертська красуня: Роман / Пер. з англ. О.П. Логвиненка. – К.: Веселка, 1983. – 421 с.
24. *Скотт В.* Роб-Рой. С историческим известием о Роб-Рое Мак-Грегоре Кампбеле и его семействе. – М.: Тип. имп. театра, 1829. – Ч. 1–4.
25. *Скотт В.* Собр. соч.: В 20 т. – М.; Ленинград: Гослитиздат, 1960 – 1965.
26. *Смілянська В.* Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. пр. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2005. – 491 с.
27. *Смілянська В.* У Новопетровському укріпленні // *Т. Г. Шевченко.* Біографія. – К.: Наук. думка, 1984. – 557 с.
28. *Спогади* про Тараса Шевченка / Укладання і примітки В. С. Бородіна, М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.
29. *Филипович П.* Європейські письменники в Шевченковій лектурі // *Пролетарська правда.* – 1926. – 10 березня. – № 56. – С. 4.
30. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 591 с.
31. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 599 с.
32. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Букварь южнорусский”. Записи народної творчості. – 495 с.
33. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 629 с.
34. *Якубович Д.* Роль Франції в знакомстві Росії з романами Вальтер[а] Скотта // *Язык и литература.* – Ленинград, 1930. – Т. V. – С. 137-184.

Отримано 13 лютого 2012 р.

м. Київ

Василь Задорожний

УДК 81'271.14

ПРО ОДНЕ СЛОВО ІЗ ШЕВЧЕНКОВОГО ЛЕКСИКОНУ

У статті завважено ту обставину, що в сучасних виданнях творів Т. Шевченка дієслово *канати* в усіх випадках такого авторського слововжитку замінено дієсловом *конати*. Спираючись на аналіз прижиттєвих видань творів Т. Шевченка, а також беручи до уваги його власноручні текстуальні правки, автор доводить потребу відновлення автентичного Шевченкового тексту, тобто повернення до слова *канати*, форми й семантиці якого він тут же дає мовознавче тлумачення.

Ключові слова: слововжиток, словоформа, дієслівна дія, видове значення дієслова, видові відношення, видова пара.

Vasyl Zadorozhny. A vocable from Shevchenko's lexicon

The paper focuses on a phenomenon of continuous substitution of the verb “канати” for the verb “конати” (to die) in all contemporary editions of Taras Shevchenko's works. On the basis of editions published in Shevchenko's lifetime, and also considering the autographic corrections of the writer, the author stresses the need to revert to the original spelling of the word “канати”. The paper also contains some remarks on semantics of this primary word form.

Key words: word usage, word form, verbal action, aspectual meaning of the verb, aspectual relations, aspectual pair.

...Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли
Ніже тії коми,
Все розберіть...
Т. Шевченко

Одразу зазначимо, що його ви не знайдете в жодному із сучасних видань творів класика: історія, що може здатися неймовірною, адже сказане стосується самого Тараса Шевченка. Тим часом це правда: слово перекручене, спотворене – і в такому вигляді фігурує в поетових творах новітньої редакції.